

СЕРГІЙЧУК В.І.,
доктор історичних наук,
професор

*Директор центру
українознавства
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*



Коли в червні 1917 року Центральна Рада проголосила свій перший Універсал, яким заявила на весь світ про початок творення власного державного життя в Україні, то природно, це не могло пройти повз увагу французького посла в Петрограді Нуланса. Через два місяці він відрядив в Україну свого приятеля публіциста Жана Пелісьє для вивчення стану справ, особливо щодо демократичного характеру “національного руху”.

Жан Пелісьє був першим французом, котрий відвідав Українську Центральну Раду та її Генеральний Секретаріат. Ознайомившись у Києві із ситуацією, він зробив висновок, що український національно-визвольний рух має могутню місцеву базу, а ті, хто висловлюється за вплив на нього Німеччини, бо, мовляв, він “не має жодного коріня в народній душі і котрому зовсім не варт приписувати яке-небудь значення”, схожі на тих, хто “переправляється через замерзлу річку, навіть не підозрюючи широкого потоку, що тече попід ними”¹.

**“ВИ НАДТО
МАЛЕНЬКА
ДЕРЖАВА, ЩОБ
ІСНУВАТИ
САМОСТІЙНО ...”**
(Франція-Україна:
1917-1921 рр.)

Більшовицький переворот у Петрограді й заяви його провідників про вихід Росії з війни змусили Францію відтепер розраховувати на Україну як на мілітарну силу, сподіваючись, що саме вона продовжуватиме війну на боці Антанти.

Проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки французька преса зустріла досить прихильно: “На сході Європи народжується нова сила – Україна”, писала газета “L’Est Republicain”.

А “Temps” висловлювалася більш розлого: “Чи можна ще говорити про Росію? Успіх більшовиків, здається, знищив єдність Росії. Є чутки, що Україна проголосила свою незалежність. Тимчасово? Можливо, але коли вона існує, вона є фактом, а наша політика мусить зважати на факти... Цілком природно, що Українська Автономія перетворюється в незалежність; з того часу, як “Великоросія” зреклася своєї державности, “Малоросія” стає державою. Наша політика мусить це взяти під увагу, якщо не хоче повторювати помилок минулого”².

На початку грудня 1917 року в Києві вже перебувала спеціальна військова місія на чолі з генералом Табуїї, що мала “утвердити французький вплив і працювати на економічному і військовому ґрунті спільно з Українським урядом”³.

Так званий український план французького уряду займав у той час надзвичайно важливе місце в стратегічних комбінаціях Парижа. Крім розрахунків на продовження Україною війни, передбачалося змусити Україну “укласти союз із Румунією проти центральних держав”⁴.

До надзвичайно важливих завдань французької дипломатії тоді також належало врятування “єдиної і неділимой” Росії. Оскільки північ Росії, підкреслювалося в спеціальній записці “Франція і Україна”, падає під режимом більшовизму, який тягне за собою повну анархію, то “цілком природно, що Франція та її союзники розраховують спертися на здорові елементи – нові автономні одиниці, що створюються на півдні Росії”⁵.

А далі підкреслювалося: “Незважаючи на те, що дезорганізація вже розпочалася, там все ще можна розраховувати на здорові елементи, щоб створити нову Росію на федеративних началах”⁶.

У цьому й полягав спільний план Англії й Франції, котрий був таємно підписаний 23 грудня 1917 року в Парижі. Україна, як відомо, передавалася згідно з ним у сферу впливу Франції, як і Бессарабія та Крим. Великобританія мала “заопікуватися” відродженням Росії на Дону, Кубані та Кавказі.

Однак законний уряд УНР в особах Грушевського та Винниченка кілька разів недвозначно заявив французьким представникам у Києві, що “Україна не може жодним способом провадити війну,

найбільше, на що вона спроможна, це тримати нейтралітет у дальшому ході війни”⁷.

Отже, “український” план Парижа “зробити все, щоб завадити укладанню сепаратного миру з Німеччиною, завоювати довір'я і запропонувати підтримку Франції” – провалювався.

Підписання 9 лютого 1918 року Центральною Радою Берестейського договору призвело до різкої зміни політики Парижа до України, бо, мовляв, питання суверенної державності останньої “важасться Францією справою центральних Держав, отже ворожою”⁸.

На цих передумовах вирости і три тези тогочасного політичного напрямку Франції стосовно України: “1) Україна ствердила свою німецько-австрійську орієнтацію Берестейським миром і підчинилася цілком впливам Центральних Держав. 2) Союз з Росією силою факту ліквідований. 3) Роль Росії як противовіса німецької мілітарної і економічної сили та як сторожі французьких інтересів на Сході мусить перейти нова Держава – Польща”⁹.

Проте з Парижа генерал Табуї одержав нову інструкцію: “Перемир'я ще не означає миру. Треба енергійно продовжувати розпочате, утримувати всіма способами мир і вжити заходів для політичної та військової організації здорових сил півдня Росії”¹⁰.

Коли ж Антанта зрозуміла, що уряд УНР таки прагне до загального миру, а не до сепаратного, генерал Табуї виступив з офіційною заявою від імені Антанти: “Франція і союзники дуже прихильні до вас, вони мають довір'я до України, яка незабаром буде визнана офіційно, ми готові запропонувати вам усіляку допомогу, я уповноважений розібратися спільно з вами у ваших потребах і в їхньому задоволенні”¹¹.

Та сподівання французів на триумф після цієї заяви не справдилися: члени українського уряду відповіли коротко: “Визнайте нас спочатку, а вже потім будемо працювати разом”¹².

Члени місії генерала Табуї дивувалися, що уряд УНР “нібито не розумів, що Франція в зв'язку з подіями, що розігрувалися на той час у Росії, має бути “дещо стриманою” і цілком природним є те, що Франція нібито “випробовує Україну, випробовує її щирість і вимагає гарантії”¹³.

Французька місія пропонувала чимало й інших проектів українським урядовцям, але ті, усвідомивши головну лінію розвитку політики щодо УНР, просили одного – визнання. Не усвідомлюючи, наскільки важливим для українців є міжнародне визнання, особливо після сумнозвісного ультимату більшовицької Росії, французи продовжували дивуватися: мовляв, ми перебуваємо перед людьми, які не бажають визнавати обов'язок перед Францією, нібито не вони по-

винні благодати про допомогу в нас, а ми просимо не відхиляти її. Ми не одержали від них нічого, а вони вимагають визнання. Однак у своїх доповідних до Парижа генерал Табуї в цей час наполягає на терміновому визнанні УНР з боку французького уряду, оскільки, мовляв, “у протилежному разі її визнає Німеччина і візьме під свою опіку”¹⁴.

Французький уряд навіть і перед загрозою окупації України більшовицькою Росією так і не зважився на той крок, якого вимагала логіка розвитку історичних подій. Він вирішив, що буде кращим цього не робити, а дочекатися взяття Києва російськими більшовиками, з якими спробувати ввійти в зносини...

Так, у Франції не сподівалися, що Україна піде на проголошення своєї незалежності. Тому повідомлення про IV Універсал Центральної Ради викликало там негативну реакцію, яка засвідчувала однозначно – це втрата Антанти.

Справді, “український” план Франції зазнав краху, а “Німеччина таки доскочила свого, бо штовхнула Раду на шлях зради”. Так писала в ті дні французька преса. Але ніякої зради з боку України не було, оскільки її законний уряд ніколи не обіцяв продовжувати війну, і наш народ не збирався підпирати відродження Російської імперії.

Повернувшись до Києва, уряд УНР 26 квітня 1918 року звернувся до Голови Ради Міністрів Франції з пропозицією встановити дипломатичні зв'язки, призначивши посланником до Парижа члена Центральної Ради Миколу Шрага. Однак гетьманський переворот, вчинений через три дні, й прихід до влади ставленика Німеччини Павла Скоропадського зробили неможливим у найближчий час відновлення українсько-французьких відносин.

Відносини між Україною і Францією почали налагоджуватися після того, як гетьман Скоропадський змінив політичний курс від самостійності до федерації в складі Росії. Францію влаштувала заява нового міністра закордонних справ в уряді Скоропадського Афанасьєва в телеграмі до Денікіна про те, що “українські сили в порозумінні з Доном і паралельно з Добровольчою Армією направляються на боротьбу з більшовиками і на відновлення єдності Росії”¹⁵.

Природно, що Францію задовольняла і відповідь Денікіна до Києва, надіслана наступного дня, 17 листопада 1918 року: “Оскільки Україна стала на шлях російської державності, вважається необхідним досягти згоди з питань єдиного фронту, єдиного командування – для боротьби з більшовиками і єдиного російського представництва на міжнародному конгресі”¹⁶.

Насамперед, Франція домоглася того, щоб Український Чорноморський флот, який перебував під командуванням гетьмана, був переданий їй. 26 листопада 1918 року посол Української Держави в Ту-

реччині Суковкин і Високий комісар Французької Республіки віцеадмірал Амет підписали угоду, що українські кораблі надаються “до розпорядження Вищого командування французьких морських сил для транспорту і харчування союзних військ на Україні”¹⁷.

Постійні контакти представників двох держав відновлюються лише у кінці 1918 року, коли в Україні в результаті всенародного повстання до влади приходить Директорія. Щоправда, одержавши головним чином з російських еміграційних кіл інформацію про неї як про “більшовицьку” і “сепаратистську”, представники Антанти дійшли до думки, що лише прибуття військ союзників може запобігти підйому “антисупільних і обмежених націоналістичних елементів, що штовхнуть країну в хаос анархії”¹⁸.

Повпредом такої інтервенції Антанти щодо України став французький консул Е. Енно. Його позиція досить чітко була виражена в телеграмі на адресу Голови Директорії 20 грудня 1918 року. В ній, зокрема, нагадувалося, що “армія генерала Денікіна користується повною матеріальною і моральною підтримкою держав Антанти”¹⁹.

Невипадково прихильники відродження старої Росії досить високо оцінювали його роль: “Енно займав стосовно українського питання позицію визначену і твердо: українці в усіх напрямках визнавалися ним елементом, шкідливим для створення єдиної Росії, а Добровольча Армія вважалася єдиним здоровим державним началом на півдні Росії”²⁰.

Представник Франції так зневажав наш Уряд, згадувала Софія Русова, “так образливо говорив з нашими делегатами, що скоро можна було впевнитися, що з того нічого не вийде і що тогочасна Антанта не хоче України захищати”²¹.

Однак незабаром французькому командуванню в Одесі стало очевидно, що саме Директорії належить політична влада в країні, що вона є не пробільшовицькою, а навпаки, опозиційною більшовикам силою. Це створювало можливості для залучення її до боротьби з більшовизмом.

Стосунки з українцями активізувалися саме після приїзду до Одеси 14 січня 1919 року командуючого союзними силами на півдні Росії генерала д'Ансельма та начальника штабу полковника Фрейденберга. Перше запитання, поставлене генералом д'Ансельмом до Енно по приїзді було таке: чи бачив вже Енно представника Директорії генерала Грекова? Прибулі вважали, що треба не відкидати прагнення Директорії до співпраці, а намагатися створити союз двох місцевих антибільшовицьких сил – українців та Добровольчої армії. Тому з середини січня французьке командування підтримувало відносини паралельно з обома сторонами.

Причин для започаткування переговорів нового французького командування з українцями було кілька. По-перше, суперечності між французьким командуванням і Добровольчою армією. Загони добровольців на півдні України виявилися нечисленними і не досить боєздатними. Вже вступ в Одесу українських повстанських сил напередодні висадки французького десанту без опору з боку добровольців справив на французів негативне враження щодо їх бойових та моральних якостей. Невдовзі виявилось, що російські офіцери нездатні організувати великі збройні сили. Мобілізація в Добровольчу армію на цій території була зірвана. Це залишало французькі війська перед загрозою більшовицького наступу.

Крім того, призначення Грішина-Алмазова військовим губернатором Одеси створило для французів значну проблему. Грішин-Алмазов вважав себе офіцером, підлеглим Денікіну і тому звертався до нього за схваленням своїх дій. Але Денікін оперував в англійській зоні і з французької точки зору не мав повноважень в Одесі. Втручання Денікіна у французьку зону викликало велике незадоволення французького командування. З його точки зору, добровольці на цій території були не для того, щоб адмініструвати, а для того, щоб воювати з більшовиками. Верховенство добровольців на цій території могло бути розцінене так, що французька зона начебто передається Англії, а це було неприйнятним для французів.

По-друге, дуже гострою стала проблема забезпечення міста продовольством у зв'язку з блокадою його українськими військами. Російський військовий губернатор не міг постачати продукти Одесі, що поставило людей перед загрозою голоду. У зв'язку з цим генерал д'Ансельм був змушений розпочати переговори з українцями, які контролювали зернові припаси. А це, в свою чергу, призвело до відкритого конфлікту з добровольцями.

По-третє, війська Директорії здавалися досить значною і боєздатною силою порівняно з добровольчими загонами, а критерій реальної сили мав під час інтервенції вирішальне значення. Близький до французького командування в Одесі Маргуліс писав: "Розмовляючи кожного дня з французами, я знаю, що їх завдання – допомагати нам у боротьбі з більшовиками, не жертвуючи жодним французьким солдатом. Але оскільки перемогти більшовиків без жертв неможливо, то жертви потрібно десь шукати. Добровольчої армії в Одесі немає, якщо не рахувати декількох сотень недисциплінованих офіцерів. Тобто треба брати дещо більш реальне – сили Петлюри, якщо вони існують".

По-четверте, певну роль відіграло прагнення Директорії до переговорів та до налагодження відносин з Антантою. Вже наприкінці

грудня 1918 року Директорія звернулася з нотою до урядів держав світу, і в першу чергу до держав Згоди, в якій підкреслювалося, що “всі міжнародні зобов'язання, всі вимоги міжнародного права є обов'язковими для України і спадщина колишньої Росії в міжнародних відносинах пропорційно силам України переходить до останньої”²².

Французьке командування, започатковуючи переговори з Директорією, не відмовлялося від цілей інтервенції, а лише змінювало тактику.

Формулу нової тактики визначив полковник Фрейнберг: “Франція є непорушне вірною принципу єдиної Росії. Але зараз справа полягає не в вирішенні тих чи інших політичних питань, а виключно в тому, щоб використати для боротьби з більшовиками всі антибільшовицькі сили, в тому числі і сили українців”.

До встановлення відносин Франції з Директорією підштовхував і французький парламент. Так, під час дебатів у палаті депутатів з питань зовнішньої політики 29 грудня 1918 року переважна більшість депутатів, а саме центристи і правоцентристи, висловилися за підтримку українського національного руху. Голова комісії з закордонних справ французького парламенту Франклін Буйон, виступаючи від цього переважаючого в палаті блоку, зазначив необхідність діяти у згоді як з російськими елементами, так і з прикордонними національностями, констатує факт, що Польща і Україна вже на той час перебували під серйозною небезпекою і тому завтра може бути надто пізно²³.

Основними передумовами надання французами допомоги УНР – було виконання її урядом вимог які висунув полковник Фрейденберг, котрий представляв французьку сторону на переговорах:

- виведення В. Винниченка зі складу Директорії і В. Чехівського зі складу уряду за їх “збільшовичення”;
- тимчасовий вихід з Директорії Петлюри як “командира бандитів”;
- Україна повинна виставити проти більшовиків армію в 300 тис. осіб під верховним французьким командуванням;
- залучення до української армії російських офіцерів з Добровольчої армії;
- на час боротьби з більшовиками фінанси і залізниці України мають бути під контролем Франції;
- війну з Польщею припинити;
- справу державної незалежності України та її західних кордонів вирішити на Паризькій мирній конференції;
- Директорії звернутися до Франції з проханням прийняти Україну під французький протекторат²⁴.

На вимогу члена української делегації Назарука про попереднє визнання Української держави Фрейденберг заспокоював його і твердив, що кращого “визнання підписання цієї угоди, яка тут запропонована, і бути не може.., з добровольцями ви, певне, і самі прийдете до угоди з питання вашої автономії – ви надто маленька держава, щоб існувати самостійно”²⁵.

Після повернення місії Назарука і Остапенка переговори в Одесі продовжувала місія віце-міністра зовнішніх справ А. Галіпа, а наприкінці січня туди виїхав А. Марголін, делегат УНР на Паризьку мирну конференцію.

Хід переговорів французького командування з українськими представниками демонстрував, загалом, позицію Франції щодо державності України. Всі українські делегації, котрі відстоювали ідею незалежності, не дістали підтримки французького керівництва, яке стверджувало, що справа незалежності України вирішуватиметься на мирній конференції в Парижі.

Переговори активізувалися після прибуття до Одеси А. Марголіна, який запропонував принцип “федералізації знизу”, “побудованої на добровільній угоді, як рівних з рівними, державних ланок, які утворились на руїнах старої Росії”. Марголін вважав, що “питання державного влаштування цих... одиниць може мати швидке і відповідальне розв’язання лише шляхом здійснення засад державності і порядку в кожній з них”²⁶.

Ця програма була прийнята на спільному засіданні представників України, Білорусії, Дону і Кубані і передана французькому командуванню вже 5 лютого 1919 р. Програму схвалила французька сторона, бо французи теж бачили вирішення національного питання в Росії в створенні демократичної федерації. До того часу, поки виникнуть необхідні умови для об’єднання, можна було допустити тимчасове визнання незалежних державних одиниць на території Росії. Тобто федерація чи інша форма об’єднання колишньої Російської імперії мала втілюватися в життя лише після повалення більшовицької влади. До того часу необхідні були кооперація Франції з існуючими антибільшовицькими урядами і створення “санітарного кордону” проти більшовизму, а вже потім за допомогою блокади і воєнних акцій – повалення більшовицького режиму. Франція та інші країни Антанти мали надавати цій боротьбі “технічну допомогу”.

Хоча французький уряд відмовився визнати незалежну Україну під час перемир’я як “витвір німців”, це не було остаточним і безумовним рішенням. Як відзначив міністр закордонних справ Франції Пішон, створення незалежної Української держави буде можливим за умов, коли цей національний рух матиме сильну підтримку насе-

лення. “Безумовно, ніхто не буде пропонувати Україні відновити союз з Росією до того часу, поки не закінчиться більшовицька криза”, – заявив він.

Таким чином, затягування “більшовицької кризи” збільшувало шанси УНР на тимчасове визнання, за умов її майбутнього федеративного союзу з Росією,

Полковник Фрейденберг прихильно поставився до ідеї “федерації знизу”, запропонованої А. Марголіним. У розмові з представниками російських політичних кіл 1 лютого 1919 р. він заявив: “Формулу петлюрівців – через самостійність до федерації я розумію так: самостійність розвиває національні почуття, зміцнює самосвідомість, так необхідну для підтримки рівноваги в федерації”²⁷.

Улітку 1919 року Україна мала досить інтенсивні переговори з Францією щодо використання останньою українських кораблів. З фактом належності флоту Українській Державі рахувався і головний представник морських сил на Сході адмірал Амет, коли увіходив у формальну щодо флоту умову з українським послом у Туреччині. Тією умовою право Української Держави на Чорноморський флот визнано Союзним Командуванням формально, незалежно од питання про кількість того флоту. З умови видно, що у листопаді 1918 року українській флот існував, складаючись з кораблів державних (військових) і з пароплавів усіх приватних Товариств, що перебували на українській території і склалися на українські капітали; що французьке командування цей флот існування українського флоту під синьожовтим прапором визнало, коли підписувало умову з представником України в Царгороді і зверталось до нього з проханням дати розпорядження капітанам, які міг дати тільки він як представник Українського Уряду; що пароплави, які плавають не під українським прапором, можуть бути лише під прапором союзним, а ні в якому разі не перебувати під російським командуванням та під російським прапором; що врешті повинні вони вживатися тільки для виразно окреслених цілей. Пароплави повинні бути під союзним прапором та командуванням і вживатися винятково для допомоги Українській Державі – перевезенням людей, майна та харчів.

Оскільки царгородські представники Антанти передали флот Чорного моря до нової морської бази Добровольчої Армії на Босфорі, то такий вчинок не можна було вважати правильним і правним. Коли представники Антанти зреклися свого умовленого права, то флот мусив повернутися до того власника, од якого представники Антанти формально його дістали. Цілком зрозуміло, що пересудивши самостійно всю справу, передавши увесь флот в руки Добровольчої армії представники Антанти порушили право і інтереси Української

Держави, якої права та інтереси Денікін не репрезентував. Треба зауважити, що власниками великої частини чорноморських пароплавів були приватні торговельні компанії і товариства, що мали центральні управління в Одесі і підлягали контролю українських Міністерств – Морського і Торгу і Промисловості.

А незалежно від тимчасових окупаційних обставин, які не можуть мати постійного правного значення, залишалася в силі основна норма, після якої компанія, чиє головне управління знаходиться на території УНР, мусить вважатися за українську.

У справі українського флоту на Чорному морі Посольство УНР в Туреччині подало 19 серпня 1919 року Високому Комісарові Французької Республіки в Царгороді таку ноту: “Покликаючись на угоду, заключену Його Ексцеленцією паном Високим Комісаром Французької Республіки Віце-Адміралом Аметом і Його Ексцеленцією паном Міністром України в Царьгороді Суковкиним 26-го листопада 1918 року, згідно якій Міністр України віддав від імени Українського Уряду до розпорядження Вищого Командування французьких морських сил для транспорту і харчування союзних військ на Україні:

- 1) всі пароплави, що стояли в портах українських, котрі будуть визнані потрібними французьким морським владам;
- 2) яхту “Александр Михайлович” – Царьгородській стаціонер;
- 3) пароплави “Тігр”, “Ерусалим”, “Королева Ольга” і всі інші пароплави, належні до українських навігаційних Товариств, вільні від контрактів з їх арматорами, Леґація У.Н.Р. в Царьгороді має честь подати до уваги Високого Комісаріату слідуєчі факти:
 - 1) Вищезгадані пароплави і пароплав “Евфрат” також віданний до розпорядження Високого Комісаріату Франції по згаданій умові, хоч вони мали складати частину французької флоти в Царьгороді і на Чорному морі, ходять зараз під російським прапором, наче вони належать до російської флоти;
 - 2) Встановлення в Царьгороді Російської морської бази представниками Уряду Адмірала Колчака і захоплення українських пароплавів, визнаних належними У.Н.Р. угодою, заключеною між їх Ексцел. паном Високим Комісаром Віце-Адміралом Аметом (в імени Уряду Французької Республіки) і паном Міністром Суковкиним (в імени Уряду України), порушають права Української Республіки і вражають почуття українців.

Беручи на увагу зміст угоди між їх Ексцел. паном Віце-Адміралом Аметом і паном Міністром Суковкиним, ствердженої обміном листів Високого Комісаріату від 1-го листопада 1918 року за підписом його Ексцеленції Високого Комісара і Штабу 2-ої ескадри №12600 від 26-го листопада 1918 року, Леґація У.Н.Р. вважає за

обов'язок звернутися до Високого Комісаріату, аби він вжив заходів до того, щоб:

1. Українські пароплави, віддані до розпорядження Високого Французького командування, залишились під цим командуванням і під французьким прапором до того часу, коли вони будуть повернені Українському Урядові і піднімуть українській прапор;
2. щоб сі пароплави вважались до транспорту на батьківщину українців (згідно меморандуму Легації від 8-го серпня) або військового приладдя для української армії.

Сі уваги і сей запрос диктуються необхідністю здобути Урядові У.Н.Р. дійсну допомогу в його боротьбі з російськими большевиками, що займають ще міста і порти на Чорному морі, що в решті і було мотивом передачі українських пароплавів до розпорядження Високого Морського Французького Командування²⁸.

У додаток до цього документу 24 серпня 1919 року послано до Високого Комісара Французької Республіки другу ноту, в якій Посольство УНР, не отримавши відповіді, ставило вимогу на підставі угоди 26 листопада 1918 року або повернути торговельний і військовий український флот, відданий до розпорядження французької влади зазначеною угодою, або допильнувати, щоб усі пароплави були використані для транспортування продуктів, військового знаряддя і вояків, потрібних Урядові УНР в його боротьбі з російськими більшовиками. При цьому Посольство, беручи до уваги, що фактична влада на Чорному морі перейшла (по суті) до рук англійців, додавало:

“Вважаючи на те, що з 9-го серпня, коли Легація У.Н.Р. в Царьгороді надіслала свою першу ноту в справі українських пароплавів, де які зміни мали місце на Чорному морі і що передача сих пароплавів українським владам так само, як справа що до їх вжитку, не залежать більше виключно від французького командування, Легація має честь просити Високий Комісаріят передати зміст сих нот не тільки відповідним французьким владам, а також і тим, які зараз відають пароплавами української фльоти²⁹”.

Крім того, Посольство УНР у Стамбулі додавало в цьому посланні, що “у Франції заготовлена велика кількість військового знаряддя і ріжних товарів, що також організуються кадри добровольців українського походження, котрі мають бути відправлені на Україну через море, і що Уряд У.Н.Р. рахує в сих випадках скористуватись тими пароплавами, що знаходяться зараз під французьким командуванням і мусили мати французський прапор³⁰”.

На жаль, ця проблема так і не була розв'язана – Франція й надалі використовувала українські судна для російських інтересів, і часто досить в антиукраїнських цілях. (Після встановлення більшовицької

влади в Криму вивела весь український флот у свої середземноморські порти, де він згодом і був ліквідований).

Погасити організовану європейськими колами антиукраїнську істерію в Європі, що так шкодила державницьким змаганням, спробував Голова Директорії та Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра, звернувшись листовно в жовтні 1919 року до французьких демократичних кіл через відомого публіциста Жана Пелісьє.

“Нехай вона трубить алярм, – писав провідник УНР, – нехай вона примусить того, кого слід, шанувати закони любови і людськості! Нехай французький уряд зніме бльокаду і тим дасть змогу купити для нашої армії та нашого народу медичні средства і ліки”³¹.

Петлюра намагався переконати французів, що між більшовиками і денікінцями “існує певного роду стратегічний плян відносно України й українців. Денікін ллє воду на советський млин і цю воду доливає Антанта!”³².

Та в Парижі дуже повільно звільнялися від цієї політичної сліпоти. Скажімо, незважаючи на високий авторитет в європейських політичних колах графа Михайла Тишкевича, котрого Директорія призначила Головою Української делегації на Міровій конференції в Парижі, він так і не зміг пробити стіну байдужості до України з боку урядових чинників Франції. У промові голови ради міністрів Франції, яку він виголосив у парламенті в лютому 1920 року, серед новопосталих країн та території колишньої Російської імперії було згадано Естонію, Латвію, Литву, Польщу і Кавказьку республіку. Не обмовився французький прем'єр лише про Україну. Він також не прореагував із своїм кабінетом на вимоги депутата Гіяцинта де Гайяр-Банселя 6 лютого і 27 березня 1920 року визнати незалежність України³³.

Французький уряд продовжував вести свою східноєвропейську політику, основними підставами якої влітку 1920 року, за донесенням українських дипломатів, були:

“1) Франція є рішучо проти роз'єднання Росії як політичного організму. Вона визнає право на повну політичну самостійність лише за Польщею і Фінляндією в їх етнографічних межах. Всіх інших держав-аллоґенів вона рахує частинами Росії, яку бажає бачити складеною по федеративному принципу.

2) Ніколи не можна чекати, щоб Франція згодилася на визнання самостійности України хоча би тепер нашої армії і пощастило заняти ті території, які вона займала літом с. р.”

Ворожість французів до української ідеї краще всього характеризується артикулом офіціоза Міністерства закордонних справ “Temps” під заголовком “Умова Польщі” 23.VIII.20 р., де про Україну сказано:

“Коли, власне, розвернувся український націоналізм, протилежний націоналізмові російському? Тоді, коли гетьман Скоропадський управляв у Києві під охороною німецьких багнетів? Тоді, коли Петлюра ввійшов у Київ під охороною поляків? Кажучи по правді, є почасти український націоналізм, але його осідок – в східній Галичині, і він, наперекір усім згодам, підписаних Петлюрою, є направлений проти Польщі. І якби допустити, що здійснилась ізоляція Малої Росії від Великої, вони старались би запобіжне з’єднатись, бо вони мають нужду одна в одній, і між ними немає демаркаційної лінії.

Польща зробилась їх спільним ворогом, і це не є тільки українці Галичини, але всі руські, як з Москви, так із Києва, які вимагають Львова”.

Визнання українського уряду “де факто” Францією можливо, але передумовою цього Міністерство закордонних справ ставить наше порозуміння з Врангелем.

3) Франція в своїх поглядах на цілість Росії знаходить майже повне підтримання Америки і почасти підтримання Англії і Італії. Треба сказати, що підтримання двох останніх держав, після нових успіхів Польщі, які підкреслили правильність французької політики, непримиримої до большевиків, – стає все більшим і активнішим.

4) Франція не вірить, щоби можна було в короткий час військовою силою одужати й скинути совітську владу в Росії. Через це М. Мілеран рішучо рекомендував Польщі, не вважаючи на її побіди, добиватися скорого миру з большевиками.

Врангель має повне підтримання Франції, бо вона вірить не стільки в військові, скільки в політичні його успіхи. Вона на нього дивиться як на нашу силу, яка внесенням ладу, спокою і щирого демократизму розкладе большевизм в Росії і заступить його там. В цім дуже тяжко словами поколебати французького Міністерства закордонних справ. Переконати його можуть тільки факти.

5) В випадку а) коли б війна Польщі з большевиками затягнулася не по вині Польщі, або б) коли б дійшло до порозуміння між Україною і Врангелем, – можна рахувати на повне підтримання Францією – військовим майном і зброєю – нашої армії ген. Ом. Павленка. В таких саме виразах мені було зроблено запевнення в Міністерстві закордонних справ”³⁴.

Вічний страх перед реваншем з боку переможеної Німеччини, зростаюча сила більшовицької експансії змусила Францію шукати опертя ще на одного сусіда України – Румунію. Що стосується України, то навіть повстання проти німецького ставленика Скоропадського та антантофільський напрямок її нового уряду не змінив уже зайнятого становища Франції в українському питанні на прихильніше.

Там не зрозуміли: існування УНР зменшує для неї небезпеку німецько-російського союзу і дає їй велику економічну вигоду та незалежне її від імпорту хлібних продуктів та іншої справи дуже високим курсом валюти.

Щоправда, зростаюча небезпека комуністичних заворушень серед свого пролетаріату змусила багатьох парламентарів Франції повернутися до ідеї визнання Української Народної Республіки. Так, під час парламентських дебатів у лютому-березні 1920 року депутати Гайар-Бансель, Монсі і Луї Перолаз рішуче зажадали від свого уряду “визнання України не лише як активного чинника у боротьбі більшовизмом, але і економічно високоцінну державну одиницю”³⁵.

Однак Французький уряд не дав на це конкретної відповіді, обмежившись у червні 1920 року заявою начальника кабінету французького Прем'єр-міністра про те, що “уряд виніс принципову постанову визнати самостійність Української Народної Республіки з Головним Отаманом С. Петлюрою на чолі, але поки що лише “де факто”³⁶.

Зволікання з фактом визнання України пояснювалося очікуванням результатів польсько-українського наступу проти більшовиків, а також підтримкою акцій генерала Врангеля.

Належить підкреслити, що французькі військові кола стосовно України були далекогляднішими за своїх політичних керівників. Так, “французькі генерали Вейган, Ніссель та інші робили зі свого боку заходи в відповідних центральних французьких установах, однак з огляду на все негативне відношення Міністерства Закордонних справ до Українського питання – безуспішні”³⁷.

Провал французької політики на Сході змусив новий кабінет міністрів 3 січня 1921 року переорієнтуватися в цьому, заявляючи про повну прихильність до антибільшовицького напрямку політики Уряду УНР, але мовляв, “поважаючи право самовизначення народів, вичікує виразного виявлення волі українського народу”³⁸.

Після невдалого походу армій УНР в Україну в листопаді 1921 року, природно, цього волевияву вже важко було очікувати, зважаючи на встановлення на українських землях чужих окупаційних режимів.

Про такий підхід Франції до розв'язання української проблеми свідчив ще один відомий у паризьких колах політик. Князь Михайло Кочубей, добре орієнтуючись в реаліях французької політики, також наполегливо рекомендував у жовтні 1920 року Директорії УНР “добитися від Врангеля визнання “Самостійности” України, хоч би воно було заявлено і в принципі. При дотриманні відомих умов уряд Французької Республіки буде цьому сприяти”³⁹.

Правда, про це можна було говорити в жовтні 1920 року. Коли ж через місяць остаточно зазнала краху французька політика в Росії,

то ця катастрофа також відсунула вбік і українське питання. Опікшись на Врангелі, французи відтепер не мали наміру підтримувати нікого з антибільшовиків. Тим паче, що Уряд УНР не мав своєї території.

Подальші заходи українських дипломатів у Парижі щодо визнання свого екзильного уряду фактично ніякого результату не давали. Там, хіба що, зацікавилися справою боргів Німеччини Україні. Зокрема, коли справу з українськими грішми в Німеччині посол Микола Шумицький і міністр фінансів УНР Христофор Барановський порушили 18 лютого 1921 року під час зустрічі із заступником Президента Ради Міністерств Франції Даніелем. Як свідчив М. Шумицький, який на той час тимчасово виконував обов'язки Голови Дипломатичної місії УНР в Парижі, “справою з грішми Франція дуже зацікавилась, бо фактично то є перший проектний крок, який робить Україна перед Антантою”⁴⁰.

Інше Францію не цікавило. Їй було важливо відбудувати Росію.

Французький уряд, писав А. Марголін 17 березня 1921 року, “хоче зробити Париж центром для будування Єдиної Росії, й що блок кадетів з с. р., під прапором старих Установчих Зборів, грає у Франції велику роллю. Сила цього блоку є в тому, що

а) його підтримують зараз не тільки всеросійські фінансові кола, але й навіть перебуваючі в Парижі решта російських заможних землевласників;

б) бо він має пресу (“Послед. Новости”, “Общее дело” т. д.);

в) в Парижу зараз сконцентровано дійсно багато дуже талановитих й вихованих, знаючих мови російських інтелігентів.

При таких умовах становлення нашого представника в Парижі є не легким за браком у нього необхідної кількості співробітників, за браком й коштів, й аудиторії читачів для української часописі.

Єдине, що можна було б зробити при сучасних умовах – для паралізування авторитету Всеросійських Установчих Зборів – це, як я вже мав честь у свій час писати Міністрові – відповідна заява членів Всеросійських Установчих Зборів від України до всіх урядів і преси з відповідним правом”⁴¹.

“Навіть у тих французів, – згадував український дипломат В. Косаренко-Косаревиц, – що в більшій або меншій мірі мають відношення до ведення політичної лінії Франції, замітне колосальне незнання національних взаємин у нутрі бувшої імперії, поза Польщу, яка одинок просвічує їм на тлі історії до і післянаполеонівських часів. Що до поляків є в них ще певні гуманні погляди, але супроти інших народів їхнього російського союзника вирішальна тільки політика їхніх франків і процентів. Немилосердно і безоглядно. Це притаман-

но шпаровитим і сухорахуючим реальним французам. Ось чому потрібна їм нерозривна Росія. В її єдності бачать вони забезпечення своїх рент від капіталів, вложений в російські папери. Публічна лінія цілої Франції знає лише “Росію” і “Польщу”. Все інше лякає їх своєю новиною і через те непевністю, тим більше, що так “Росіяни”, як і “Поляки” представлять їм все інше як не витвором німецької інтриги, а то й большевицьким явищем”⁴².

Українська справа, справді, вже не цікавила французьку дипломатію. Тож можна було лише погодитися з думкою князя Михайла Кочубея в його листі з Парижа 25 травня 1921 року: “Доля України в якості самостійної держави цікавить Францію тільки поскільки Україна може бути членом майбутнього союзу, який матиме в очах французької політики предмет заміни покійного царизму, що був протиположним Німеччині.

В голові французьких дипломатів такий союз може виразитися у вигляді згоди чорноморських держав, тобто Туреччини, Румунії, Болгарії з Польщею під протекторатом Франції. Цей проект, складений мною, вже одержав загальне схвалення як у політичних, так і у військових сферах.

Однак цей союз не може бути вповні дійсним до того часу, поки Україна не стане його членом уже тому, що територія України складає, так би мовити, стратегічний лист між Польщею і Румунією з одного боку і Кавказом з другого боку. Я звернув увагу кого треба на цю важливу особливість Української території, яка становить географічний фронт Чорноморського союзу”⁴³.

На ідею князя Кочубея – заснувати Чорноморський Союз з Польщі, Румунії та України під протекторатом Франції – Міністр закордонних справ УНР відгукнувся в жовтні 1921 року таким висновком: “Тим часом, коли праця наших посольств за моїми директивами має проводитися до заснування Чорноморського союзу з Держав, що утворилися на тернах к. Росії, себто з України, Дона, Кубані, Гірних Республік, Грузії, Вірменії, Азербайджана, а могли би потім привклучити до себе і Туреччину, Польщу, Румунію, оскільки це буде можливо чи бажано, – князь Кочубей буде Чорноморський союз із гори. Нічого шкодити не буде, коли обидві ідеї стрінуться в процесі здійснення, бо конфліктного моменту в нашій політиці тут не станеться, можливі корективи до першого і другого пляну. Для нас важко втягнути в сферу української політики новоутворені держави, а не без того, щоб і нас втягнуто в політику Франції, оскільки вона буде цей союз будувати. Князь Кочубей другим своїм завданням ставить організацію синдиката Польсько-Румунсько-Французького, а це також особне завдання, котре ні чим не може перешко-

дити нашій біжучій дипломатичній роботі в Європі і також у Парижу. Отже, князь Кочубей має це спеціальне завдання – працювати для Чорноморського Союзу в його концепції та зв'язаного з ним синдиката”⁴⁴.

Француз Шарль Дебрей, котрий у 1917-1919 роках учителював у Києві, повернувшись до Парижа, написав: “Українці ХХ століття не погодяться ніколи бути тим, чим вони були перед російською революцією, і не хочуть бути нічим іншим, як тільки українцями. Рідні брати французів через своє розуміння революції, вони хочуть працювати над скріпленням своїх вольностей і свого власного добробуту з підмогою і моральною підтримкою французів. Тепер за французами черга використати ці симпатії, які їм були заявлені, і це довіря, яке на них українці покладали”⁴⁵.

На жаль, Франція наданою їй історичною можливістю в цьому плані не скористалася.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – ЦДАВОВУ: Ф.2592. – Оп.4. – Спр.5. – Арк.32.
- ² Україна (Париж). – 1949. – Ч.2. – С.118.
- ³ Международная жизнь. – 1922. – 20 марта. – С. 9.
- ⁴ Там само. – С.9.
- ⁵ Там само. – С.9.
- ⁶ Там само. – С.9.
- ⁷ Там само. – С.117.
- ⁸ ЦДАВОВУ: Ф.3696. – Оп.2. – Спр.404. – Арк.151.
- ⁹ Там само: Арк.151.
- ¹⁰ Международная жизнь. – 1922. – 20 березня. – С.9.
- ¹¹ Там само. – С.9-10.
- ¹² Там само. – С.10.
- ¹³ Там само. – С.10.
- ¹⁴ Там само. – С.10.
- ¹⁵ ЦДАВОВУ: Ф.3766. – Оп.1. – Спр.146. – Арк.2.
- ¹⁶ Там само. – Арк.6-7.
- ¹⁷ Там само. – Ф.3696. – Оп.3 – Спр.49. – Арк.125.
- ¹⁸ Гончар Б., Городня Н. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 – квітень 1919 рр. // Український історичний журнал. – 2000. – №2. – С.50.
- ¹⁹ Архів НТШ у Нью-Йорку: Ф. УНР. – Спр.3. – Арк.61.
- ²⁰ Архив русской революции. – Берлин, 1925. – Т.16. – С.236.
- ²¹ ЦДАВОВУ: Ф.3889. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.244.

- 22 Гончар Б., Городня Н. Відносини між Францією та УНР. – С.52-53.
23 Там само. – С.54.
24 Там само. – С.55.
25 Там само. – С.55.
26 Марголин А. Украина и политика Антанты. – Берлин, 1923. – С.116.
27 Гончар Б., Городня Н., Відносини між Францією та УНР... – С.56.
28 ЦДАВОВУ: Ф.3696. – Оп.3. – Спр.49. – Арк.125-126.
29 Там само. – Арк.126.
30 Там само. – Арк.126.
31 Петлюра С. Статті. Листи. Документи. – Нью-Йорк, 1956. – Т.1. – С.237.
32 Там само. – С.238.
33 Інформаційний бюлетень Бібліотеки імені С.Петлюри в Парижі. – 1990. – Ч.53. – С.11.
34 ЦДАВОВУ: Ф.3696. – Оп.2. – Спр.379. – Арк.108-110.
35 Там само. – Арк.154.
36 Там само. – Арк.155.
37 Там само. – Арк.157-158.
38 Там само. – Арк.159.
39 Там само. – Спр.186. – Арк.2 зв.
40 Там само. – Спр.488. – Арк.3.
41 Там само. – Спр.500. – Арк.33.
42 Косаренко-Косаревич В. Українська Дипломатична Місія до Скандинавії // Вісник ООЧСУ. – 1955. – Ч.5. – С.31.
43 ЦДАВОВУ: Ф.3696. – Оп.2. – Спр.46. – Арк.38.
44 Там само. – Спр.186. – Арк.21.
45 Цит. за: Воля. – 1919. – Т.3. – Ч.4. – С.191.

Надійшла до редакції 10.01.2003